

יהודי עכו בתקופת המנדט

מאת מוסטפא עבאסי

ענת קדרון ושולי לינדר-ירקוני, סיפורה של קהילה נשכחת: ראשיתו של היישוב היהודי בעכו המנדטורית ואחריתו, מאגנס והאוניברסיטה העברית, ירושלים תשפ"ב, 260 עמ'

לאחר תקופה ארוכה של קיפאון החלה עכו לצמוח בימי מושל הגליל, השיח' דאהר אלעומר. הוא העביר את מרכזו השלטוני אליה בשנת 1746, וממנה חלש על ה'נסיכות' שלו וניהל מסחר משגשג בכותנה ובתוצרת חקלאית מגוונת עם האירופים עד הירצחו בשנת 1775.¹ תהליך הצמיחה נמשך והגיע לשיאים חסרי תקדים בימי מושל פרובינציית צידון אחמד ג'זאר פאשא, ששלט בשנים 1776–1804.² אחת מנקודות השיא במרכזיותה של עכו הייתה במהלך המסע הצרפתי לארץ ישראל באביב 1799, שבו לא הצליחו הכוחות הצרפתיים בפיקודו של נפוליאון להכניע את העיר ונסוגו בחזרה למצרים.³ ואולם אחרי ג'זאר ידעה העיר תהליך נסיגה מתמשך, על אף הניסיונות של יורשיו, סולימאן פאשא ועבדאללה פאשא, לשמר את מעמדה של העיר. המפנה הבולט היה לאחר כיבושה בידי אבראהים פאשא, בנו של מושל מצרים. תקופת השלטון המצרי (1831–1840) התאפיינה בחוסר יציבות ובמרידות שהקיפו את כל חלקי הארץ, ושיאן היה בשנת 1834. הפגיעה בעכו הייתה קשה במיוחד במסע לגירוש המצרים מן הארץ, שבמהלכו הפגיו הצ'י הבריטי את העיר בנובמבר 1840 וגרם לפיצוץ מחסני התחמושת ולהרס גדול בעיר.

גם תקופת הרפורמות, שהתאפיינה בשינויים גדולים במנהל ובמערכות השלטון ובחקיקה של חוקים וצווים שנועדו לשפר את מצב הנתינים העות'מאנים, לא הטיבה במיוחד את מצבה של העיר. היא נתפסה בעיני העות'מאנים כמבצר וכבסיס צבאי, נשארה מסוגרת בתוך חומותיה, ויחד עם טבריה הייתה בין הערים האחרונות שקיבלו אישור לצאת אל מחוץ לחומות, ערב מלחמת העולם הראשונה. באותה עת חל בעיר הסמוכה חיפה תהליך צמיחה מהיר, והנמל העמוק שלה, שהתאים לעגינת אוניות קיטור, משך אליו את מרבית הסחר הימי. עקב כך אנו עדים לתהליך הדרגתי של מעבר הסוחרים, בעלי הממון והנכבדים, וכן הנציגויות הקונסולריות והדתיות, מעכו

1 Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Jerusalem 1973, pp. 30–45

2 אוריאל הייט, דאהר אלעמר שליט הגליל במאה הי"ח: פרשת חייו ופועלו, ירושלים תש"ל, עמ' 29–27; נתן שור, תולדות עכו, תל אביב תש"ן, עמ' 206–193; Thomas Philipp, *Acre: The Rise and Fall of a Palestinian City 1730–1831*, New York 2001, pp. 30–48; Ahmad Hasan Joudah, *Revolt in Palestine in the Eighteenth Century: The Era of Shaykh Zahir al-Umar*, Princeton 1987, pp. 19–32

3 דן אורמן, 'מצור נפוליאון על עכו', קרדום: דו ירחון לידיעת הארץ, 24–25 (תשמ"ג): עכו ואתריה, בעריכת אלי שילר, עמ' 47–52.

לחיפה. וכך, לקראת סוף השלטון העות'מאני היה מספרם של תושבי עכו כ-9,000 נפש.⁴ אם לא די בכך, באה ההחלטה הבריטית להעביר אל נצרת את מרכז הסנג'ק, והוא נקרא מחוז הגליל. עכו איבדה את מעמדה כמרכז מנהלי ושלטוני וחזרה להיות מרכז של נפה בלבד.

ספרן של ענת קדרון ושולי לינדר-ירקוני מצטרף לשורה של ספרים שנכתבו על תולדות העיר.⁵ ייחודו של ספר חשוב זה בהתמקדותו בקהילה היהודית שצמחה בעכו בימי המנדט ופעלה במשך עשור וחצי, בין השנים 1923–1938. המחברות מציינות בצדק כי קהילה זו לא הצליחה להיאחו בעיר ולא הותירה חותם ממשי בנוף העירוני, וסיפורה נעלם מן הזיכרון הקולקטיבי של היישוב ומן הנרטיב הציוני.

אמנם זהו סיפור מקומי אבל הוא מתחבר לסיפורן של קהילות יהודיות שצמחו בימי המנדט ואפילו עוד קודם לכן בערים ובעיירות ערביות שלא היו בין הערים המעורבות הוותיקות: ירושלים, חברון, טבריה וצפת. מדובר בקהילות שצמחו והתבססו בבית שאן, בצמח, בעכו ובעזה.⁶

הספר סוקר בשבעה פרקים את התקופה הקצרה שבה צמחה הקהילה בעיר, ומנסה לשרטט את הפרופיל החברתי שלה ולהתחקות אחר מנהיגיה. השאלה המרכזית הנבחנת בספר היא מדוע לא הצליחה קהילה זו להתבסס בעכו ונטשה אותה.

קדרון ולינדר-ירקוני מציינות כי מדובר בקהילה חדשה של מהגרים שנוספה ליהודים בני היישוב שמספרם בשנת 1909 עמד על אחד עשר בתי אב.⁷ מספר זה ירד לכדי שלושים ושתים נפשות בשנת 1919 עקב מלחמת העולם הראשונה. מרבית המהגרים החדשים היו אירופים במוצאם וראו עצמם שייכים לתחייה הלאומית בנוסח הציוני. מהגרים אלה הקימו בעיר מוסדות מגוונים, ועד קהילה עברי מאז 1926, ובית ספר קטן, שלמדו בו שמונה עשר תלמידים עם מורה אחד שקיבל את שכרו מן ההנהלה הציונית. לקהילה היו גם אולם קריאה עם עיתונים וסניף קופת חולים. אנשיה ארגנו טיולים, אנשי הפועל הצעיר קיימו שיעורים בעברית, והיו פעילויות נוספות בסיוע המוסדות הציוניים בחיפה.

סימן נוסף המצביע על רצונה של הקהילה להתבסס היה הניסיון לבנות מרחב מגורים יהודי נבדל, בעיקר מסיבה תרבותית-דתית ולא בשל הכרח לאומי דווקא. ניסיון זה החל לראשונה לפני מלחמת העולם הראשונה אך כשל בגלל המלחמה ובשל סיבות כלכליות. אחרי המלחמה חודשו היוזמות: התושבים הוותיקים ביקשו להקים שכונה בורגנית נפרדת בשם 'נחלת אשר', ובין

4 זוהיר גנאים, לוא עכא פי עהד אלتنזימאת אלעות'מאניה 1864–1918, ביירות 1999, עמ' 115.
5 מבין הספרים שנכתבו על ההיסטוריה של העיר, בנוסף לאלה של שור, פיליפ וע'נאים, אציין את הספרים הבאים: מתא בורי, סמעאן שבל ויוסף אחמד, עכאא ת'וראת' וד'קראיאת, ביירות 1992; יהושע לוריא, עכו עיר החומות: יהודים בין ערבים, ערבים בין יהודים, תל-אביב-יפו תש"ס; ירון גולן, עבד אלרחמן אלמוגריבי עכא, מואסטת אלסואר 1997.

6 ראובן גפני, נקודה עברית בבית שאן: קהילה יהודית בעיר ערבית בשלהי התקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט, ירושלים תשע"ח.

7 ספירת ארץ ישראל, תרע"ח, ארכיון מדינת ישראל, תת-4/59. המספרים שנויים במחלוקת. שנתיים אחר כך דיווח העיתון הציוני 'העולם הזה' כי בעכו יש מאה ושמונים יהודים. ראו: העולם הזה, 23 באוקטובר 1911, לה, עמ' 15.

המהגרים החדשים היו מי שביקשו להקים שכונות פועלים בצמוד לעיר, אבל גם יוזמות אלה לא צלחו. ציון כי תוכנית מתאר סופית לעיר אושרה רק באוגוסט 1940.

מן הספר אנו למדים כי לעכו הגיעו קבוצות מגוונות של יהודים, בעיקר אנשי העלייה הרביעית. אף הגיעו גרעינים מאורגנים, מיעוטם מטעמים אידאולוגיים בעידוד דמויות כגון נחום תשבי, צבי ליבנה ואחרים. יזמים פרטיים הקימו בית חרושת לבלוקים, שפרנס שתיים עשרה משפחות מבולגריה, בית חרושת לעורות ומזקקה לבירה שהעסיקו מספר קטן של פועלים. בשנות העשרים הוקמו מפעלים גדולים יותר כגון נור שהקימו האחים ויצמן בשנת 1925. בנוסף הגיעו כארבעים וחמישה דייגים מסלונקי, קבוצת 'הכובש' שכללה כשלושים דייגים, גרעין של קבוצת הזיפוף, וקבוצה של פועלים שהיו שייכים לפועל הצעיר. אנשים אלה ואחרים התייחסו אל עכו כמקום הנמצא בשוליו של אזור שהתפתח בשנות העשרים והשלושים, דהיינו מפרץ חיפה, ולא ראו בעכו עיר מנותקת. הנתונים הדמוגרפיים מלמדים על צמיחה במספר בני הקהילה באותה העת. לפי מפקד 1922 התגוררו בעיר 78 יהודים מתוך 6,420 תושבים; ובמפקד 1931 נספרו 231 יהודים מתוך 9,155 תושבים. לפי הערכת המחברות, המספר הזה גדל לכדי 800 נפשות לפני הנטישה של הקהילה. הערכה זו מתבססת על נתונים פנימיים של אנשי עכו כפי שפורסמו בעיתון 'הפועל הצעיר' ועל זיכרונות, אם כי לדעתי חשוב לבסס אותה יותר, כי מספר כזה של תושבים היה מחייב את הרשויות להכניס נציג יהודי או יותר לעירייה והדבר לא קרה.⁸

מן הספר עולה, כי חרף כל היתרונות שנוצרו במרחב העירוני, ועל אף הקבוצות היהודיות שהגיעו לעכו, הקהילה לא זכתה לתמיכה של המוסדות הציוניים, לא ק"ל ולא הכשרת היישוב. גופים אלה היו עסוקים ברכישת אדמות ובפיתוחן במקומות אחרים, כגון עמק יזרעאל ועמק החולה. יתר על כן, עכו לא השתלבה באידאולוגיה הציונית ובגישה הכלכלית של המוסדות, שכן הם העדיפו השקעה לאומית במרחבים חקלאיים, והתמיכה בקולקטיבים פועליים עירוניים נעשתה על בסיס שיקולים כלכליים, שלא נראו מבטיחים בעכו באותם ימים. אפילו ההשקעות הבריטיות בעיר היו מצומצמות, ומספר המפעלים היה קטן, אף שבלט בהם המפעל Spinnny Co. Ltd., אשר ייצר משקאות קלים. המחברות מציינות ובצדק כי אחת הסיבות לחוסר ההצלחה הייתה היעדר שכבה בורגנית יהודית חזקה. לא היה די בקבוצות פועלים בעיר פריפריאלית כדי לזכות בתמיכה ולבסס קהילה במקום.

ציר נוסף ששתי החוקרות מעלות בבואן להסביר את החולשה הקהילתית הוא הפער בין תחושת השייכות והזהות המקומית לבין זו הלאומית. הן מציינות כי אוכלוסיית עכו היהודית הוותיקה ראתה עצמה שייכת לעכו לכל דבר: אנשיה דיברו ערבית ותרבותם הייתה דומה לתרבות של ערביי העיר. המתישבים החדשים היו שונים מאחיהם הוותיקים: תרבותם אירופית, שפתם אירופית או עברית, לבושם שונה, הרגלי הבילוי שלהם שונים, ואפילו הסלוניקים שבאו מאזור עות/מאני לשעבר שמרו על בידול ודיברו לאדינו ולא ערבית. אומנם, המתיישבים היהודים החדשים הפכו רוב בקרב יהודי העיר והביאו לשינוי באופייה של הקהילה. ואולם, בשל תחושת השייכות הלאומית שלהם והקושי לממש אותה בעיר, הם מיהרו לעזוב. מקצתם רצו

לעסוק בהתיישבות חקלאית מחוץ לעיר, ואחרים נדדו לקריות ולערים אחרות ובעיקר למרחבים עבריים הומוגניים.

המחברות מציינות כי סיפורה של קהילת עכו נשמט מן הזיכרון הקולקטיבי כי הוא לא שירת את הנרטיב הציוני. ניתן לראות בו כישלון, ועל כן הוא לא עלה בקנה אחד עם הנרטיבים הלאומיים, אף שלא נתלו אליו אירועים טרגיים על רקע הסכסוך בין היהודים לערבים, למשל כמו בחברון.

לסיכום, הספר שופך אור על חייה של 'קהילה נשכחת', כפי שהמחברות כינו אותה. הספר סוקר את השלבים השונים בהתפתחותה של הקהילה היהודית בעכו, בהסתמך על מקורות עשירים ומגוונים, ומנסה להסביר מדוע נכשל הניסיון של הקהילה להתרחב ולהתבסס ולמה לא הצטרפה עכו לקבוצת הערים המעורבות בארץ. מלבד התרומה לפרשייה מעניינת וחשובה זו בתולדות היישוב היהודי, הספר תורם רבות לחקר האוכלוסייה האורבנית בתקופת המנדט. הוא גם בוחן את התמורות הגדולות שעברו על מפרץ חיפה, שעוררו את עכו לאחר תקופה ארוכה של קיפאון. הספר גם מראה, ובצדק, כי חוסר ההצלחה של היישוב היהודי בעכו נבע מסיבות פנים ציוניות ולא מן הסכסוך הפלסטיני-הציוני, ובפרט מהיעדר תמיכה ובמידה מסוימת גם חוסר התעניינות של מוסדות היישוב בבני הקהילה הלא מגובשת ובמאמציהם. נראה שעכו לא הייתה במרכז האג'נדה הציונית, והציבור והעולים היהודים העדיפו את המרחבים הגדולים של אזור הקריות על פני עיר שסימלה את השמרנות ואת העבר.